

Egemen Özneye Basit Müdahale: Dil Oyunu Neyi Varsayar?

Peyami Safa GÜLAY¹

“Ama tabii kendinize ait bir dil yaratmak istiyorsanız Robinson Crusoe olursunuz, değil mi? Çok yalnız bir hayat sürersiniz”.²

Jorge Luis Borges

“Kendini değil, başkalarını düşün”.³

Ludwig Wittgenstein

I.

Wittgenstein’in en temel kaygılarından biri oldukça ilgi çekicidir: Göz önünde duranın anlaşılır olması. Gerçi Wittgenstein aynı şeyi oldukça güç bir faaliyet olarak da tarif edecektir.⁴ Fakat yine de bu temel kaygı düşünce serüveninin hiçbir aşamasında ortadan kaybolmaz, bilakis söz konusu düşüncenin tam da merkezinde konuşlanır. Göz önünde duran bir şeyin görülebilmesi Wittgenstein için o kadar hayati bir rol oynar ki, kendisi tarafından bir duaya bile konu edilmiştir: “Tanrı filozofa herkesin gözünün önünde duranın iç yüzünü görme gücü ihsan etsin”.⁵

Kanaatimizce Wittgenstein düşüncesini ciddi manada meşgul eden bu “göz önünde duran” şey, gündelik olana (pratik) tekabül eder. Bunu açmaya çalışacağız. Fakat burada derhal, “gündelik olan” ifadesiyle alelade, basit ya da ayrıntı bir şeyi kastetmediğimiz belirtilmelidir. Gündelik olan, ki Wittgenstein’in özellikle geç döneminde oldukça görünür olacaktır, var olan tek gerçekliği işaret eder. Onun tek gerçekliği ifade etmesi ondan “başka” bir gerçekliğin olmadığı manasına değil fakat ondan “ayrı, bağımsız” bir gerçekliğin olmadığı manasına gelir. Göz önünde duranın gündelik olana işaret ettiği ve bu gündelik olanın felsefenin en önemli uğraşı olduğuna yönelik bir ipucu, Wittgenstein’in, Malcolm’ın Memoir’ine taşınan bir ifadesinde yer alır:

“Eğer size bütün kazandırdığı mantık ve sair şeylerin muğlak nesnelere hakkında sizi bir miktar ukala konuşabilir kılmaktan ibaretse ve eğer sizin günlük hayattaki önemli meseleler hakkındaki düşünüşünüzü geliştirmiyorsa felsefeyle uğraşmanın ne faydası var?”⁶

1 Ar. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

2 Richard Burgin, **Borges’le** Söyleşiler, Çev. Hatice Esra Mescioğlu, I. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2009, s. 264.

3 Ray Monk, **Wittgenstein: Dâhinin Görevi**, Çev. Berna Kılınçer, Tülin Er, Yay. Haz. Mustafa Küpüşoğlu, Seçkin Erdi, I. Basım, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 554.

4 Ludwig Wittgenstein, **Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer**, Çev. Doğan Şahiner, Yay. Haz. Haluk Barış Can, Semih Sökmen, I. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, Kasım 2009, s. 166.

5 A.g.e, s. 199.

6 Norman Malcolm, **Ludwig Wittgenstein: A Memoir**, II. Edition, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 93.

Böylelikle Wittgenstein'in, felsefe dahil, her şeyle belli bir amaç doğrultusunda ilgilendiği iddia edilebilir: Gündelik olanın sarahatle anlaşılır olması. Bu manada Wittgenstein için her türlü meşguliyet, bu amaca yönelik bir vesileyi ifade eder. Felsefe tarihinin en meşhur demir leblebilerinden biri olarak kabul edilen *Tractatus*'un ortaya çıkış hikâyesi bile, Wittgenstein'in her türlü düşüncesinin gücünü gündelik olan pratikten aldığı bir ispatıdır sanki. Wittgenstein bir dergide bir trafik kazası haberine rast gelir. Haberde kazanın gerçekleştiği mahaldeki eşyanın minyatürleri aracılığıyla bir canlandırma yapılmıştır. Böylelikle bu canlandırma Wittgenstein'in aklına bir temsil ilişkisini getirir ve *Tractatus*'a giden ilk adım da atılmış olur.⁷ Gündelik (pratik) olana yönelik ilgi bununla sınırlı kalmaz ve bir şey, bu göz önünde duran şeyin anlaşılmasına hizmet ettiği ölçüde kıymetli addedilir. O kadar ki, bu yöntem *Tractatus*'un bizzat kendisine uygulanır. *Tractatus*'un sondan bir önceki önermesi, Cioran'ın sonunda kendisini de yıkmayan bir kitabın beyhude bir uğraş olacağı⁸ inancına riayet eder gibi, kitabın kendisini yıkar. Wittgenstein'in söylediği şudur: İfadeleri, anlaşılması gereken şeyin anlaşılmasına hizmet etmiyorsa, zaten gereksizdirler. Yok, eğer bu amaca hizmet ediyorlarsa, onlara artık gerek kalmamıştır.⁹ Her iki durumda da *Tractatus* bir vesile olarak kabul edi-

lir: Göz önünde durmakta olan ve insanı kendisini anlamaya çağıran şeyi anlamamanın bir vesilesi.

Şimdi, gündelik (pratik) olanın Wittgenstein'in bütün düşünsel mesaisinin hareket noktasını oluşturması ne anlama gelmektedir? Tam tersini yapıyormuş gibi görünmesine rağmen Wittgenstein'i, mesela *Soruşturmalar*'ı hayatın her günkü pratik örnekleri üzerinden oluşturmaya iten şey nedir? Bu yöntem neye yönelik bir tepkidir ve dahası neyi hedeflemektedir?

II.

Wittgenstein, geç döneminin tamamına nüfuz eden dil oyunları terkinin ilk sinyallerini *Mavi Kitap*'ta verir. Artık erken dönemine nispetle yeni bir yönetime geçilmiştir ve bu araştırma sürecine yönelik en ciddi tehdidin adı konulur: Genellik tutkusu.¹⁰ Buna göre Wittgenstein insanın dünyayı anlama biçiminin genellik tutkusu tarafından tahrif edildiğini iddia eder.

Kısaca hatırlatmak gerekirse: Her bir dil oyunu, bir yaşam biçimidir.¹¹ Mezkûr genellik tutkusu, teori-pratik gibi bir ayrıma gitmek ve bir teori üzerinden herhangi bir dil oyununun nihai bir yorumunu tayin etmek hedefine yönelir. Böylelikle pratik, bir teori aracılığıyla her defasında aynıyla tekrarlanabilir bir yapıya irca edilmiş olunur. Bu hamle, bir

7 Ray Monk, a.g.e, s. 180-181.

8 E. M. Cioran, **Burukluk**, Çev. Haldun Bayrı, Üçüncü Basım, İstanbul, Metis Yayınları, Ekim 2014, s. 11.

9 Ludwig Wittgenstein, **Tractatus Logico-Philosophicus**, Çev. Oruç Aruoba, VI. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, Haziran 2011, s. 173.

10 Ludwig Wittgenstein, **Mavi Kitap Kahverengi Kitap**, Çev. Doğan Şahiner, II. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, Şubat 2011, s. 21.

11 Ludwig Wittgenstein, **Felsefi Soruşturmalar**, Çev. Haluk Barış Can, Yay. Haz. Semih Sökmen, II. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, Kasım 2010, s. 29.

temellendirme faaliyetidir. Fakat bir dil oyunu temellendirilebilir bir mahiyette değildir Wittgenstein'a göre:

“Bir dil oyununun, deyim yerindeyse, önceden kestirilemez bir şey olduğunu unutmayın. Şunu söylemek istiyorum: Dil oyunu temellere dayanmaz. O makul (ya da makul değil) değildir.

O oradadır – hayatımız gibi.”¹²

İşte Wittgenstein geç dönem düşüncesinin bütün usulünü buna göre şekillendirecektir. Dil oyunu, bir yaşam biçimi olmak hasebiyle, hayatla mukayyettir ve şimdi burada olan gerçekliği aşacak bir teori aracılığıyla temellendirmeye tabi tutulamaz. Bu genellik tutkusuna Wittgenstein “ortak bir şey arama eğilimi”, “tek bir örneğin özelliklerini türün bütününe genelleme”, “bilimin yöntemine saplanıp kalma”¹³ gibi sebepler sıralar. Bu tutku, deyim yerindeyse, “oyun” kavramına bir tanım aracılığıyla belli bir görev yüklemek ve bu görevi oyunun bir türü olabilecek bütün tekil örneklerle teşmil etmek gibi bir anlama gelir. Yani, mesela, hem basketbol ve hem de körebe birer oyundur. Peki, oyun türünün tekil örnekleri olan bu iki alan için aynı kuralların uygulanabileceğini söylemek mümkün müdür? Ya da, basketbol oyununun kurallarına uymadığı için körebenin bir oyun olmadığı (ya da tam tersi) iddia edilebilir mi? Böyle bir şey iddia edilebilirse, oyunlardan birisi “meşru” olarak kabul edilecek demektir. Öyleyse meşru olan oyunun meşruiyetinin temeli ne olacaktır? Wittgenstein şöyle cevap ve-

recektir: Böyle bir temel yoktur ve herhangi bir oyununun bir diğerinden daha meşru olması söz konusu değildir:

“Diğer yandan, satranca benzeyen ama daha basit, piyonların kullanılmadığı bir oyunun var olduğunu farz edelim. Bu oyuna eksik der miydik? Ya da, satrancı bir şekilde içeren ama başka elemanların da eklendiği bir oyuna satrançtan daha tam der miydik?”¹⁴

Demek ki, her bir oyun nihayetinde bir diğer oyun kadar meşru, anlamlı ya da doğrudur. Aslında Wittgenstein'ın teori ve temellendirmeye yönelik itirazı ve dil oyunu anlayışıyla birlikte düşüncesini gündelik olan pratikten hareketle kurmaya çalışması, geleneksel Batı metafiziğine yönelik bir hesaplaşmayı da ifade eder. Hem daha önce bahsedilen teori-pratik ayrımı, hem nihai yorum/hakikat iddiası ve hem de egemen özellik kurumu, söz konusu Batı metafiziğinin tekçi ve finalist tavrının bir neticesidir. Wittgenstein literatüründen yardımla ve yapılan son alıntıyı yorumlayarak söylersek, bir oyunun nihai manada doğru ya da meşru ilan edilmesi diğer oyunlara yönelik bir dışlamayı, onların eksik olduğu önyargısını ifade edebilir ve böylelikle kendisine katılanları da egemen özneler olarak kurar. Nihai doğru ve meşru olan oyun kuralları olarak futbol oyununun kurallarını kabul ettiğimizi düşünelim. Bu durum, kuralların futbol dışında bir oyunu oynamamıza izin vermeyeceği ve diğer oyunların tamamının gayri-meşru olacağı manasına gelir. Hâlbuki, Wittgenstein'ın yaklaşımını hatırlarsak,

12 Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, s. 84.

13 Ludwig Wittgenstein, *Mavi Kitap Kahverengi Kitap*, s. 21 - 22.

14 A.g.e., s. 23.

her oyun hususi bir alanı (ya da özgül bir durumu) ifade eder. Bir oyunun bir oyundan daha basit ya da kompleks olması, onun oyun olmadığı manasına değil, sadece “farklı” bir oyun olduğu manasına gelir.

Wittgenstein’a göre herhangi bir dil oyununa yönelik herhangi bir temellen-dirme girişimi suni bir hamledir. Wittgenstein aynı eleştiriyi zaman zaman kendisini takdir ettiği Freud’a da yöneltecek ve onun da 19. yüzyıl’ın mekanik bilimsel paradigmasına saplandığını söyleyecektir.¹⁵ Bu paradigma geleneksel Batı metafiziğinin bir tezahürüdür ve doğru olmak payesini genellikle tek bir oyuna teslim eder. Freud’un düşüncesi de aynı hatayla maluldür: Tüm rüyaların mahiyetini bulmak.¹⁶ Halbuki her bir rüya tekil bir örnektir ve deyim yerindeyse ayrı bir âlemi ifade eder. İşte bu noktada Wittgenstein, bir dil oyununun pek çok farklı şekilde gerçekleşebileceği noktası üzerinde duracaktır:

“Nedensel yaklaşımın sinsiliği, kişiyi şöyle söylemeye yöneltmesindedir: ‘Tabii ya, bu böyle olmalı’. Oysa şöyle düşünmek gerekir: bu böyle de olup bitmiş olabilir, başka birçok şekilde de”.¹⁷

Burada geçen şekliyle nedensel yaklaşımın da Wittgenstein’in itiraz ettiği ve genellikle tutkusuna yönelen bilimsel yöntemin bir unsuru olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Evet, bir durum, bir dil oyunu pek çok farklı şekilde tezahür edebilir ve dahası:

“ Tek bir felsefe yöntemi değil, yöntemler vardır, farklı tedaviler gibi”¹⁸.

Genelleme temayülü ve tekçi yaklaşım sanki pek çok farklı çeşitte hastalığı aynı yöntemle tedavi etmeye çalışmak gibi bir hatayla maluldür. Böylelikle Wittgenstein’in itirazları bir araya toplanırken, şahsi kastı da dil oyununa yönelik ifadeleri aracılığıyla tebarüz etmiş olur: Her bir dil oyunu kendisine ait kuralları içermek hasebiyle bir diğerine indirgenemez mahiyettedir. Mesela futbol oyununu oyunun nihai formu olarak kabul ederek tenis oyununun bir oyun olmadığını iddia etmek abesle iştigal olacaktır. Dahası, yine Wittgenstein’in daha önce söylediği gibi, bir oyunun diğerinden daha çok ya da daha az kuralı barındırması durumu oyunlardan herhangi birisinin lehine ya da aleyhine değildir. Bir oyun başka bir oyundan daha çok ya da daha az kural barındırıyorsa bu, tekrar edersek, oyunların birbirinden daha eksik ya da daha tam oldukları manasına değil sadece daha “farklı” oldukları manasına gelecektir.

Tam bu noktada, iki dil oyunu arasındaki ilişki üzerine bir önemli noktaya daha dikkat çekilmelidir. Buna göre bir oyunun kurallarını nihai bir yorum olarak kabul edip diğer oyunlara teşmil etmek şöyle dursun, eğer dil oyunu bir yaşam biçimi olarak anlaşılacaksa, tek bir oyunun kuralları kendi içinde bile böyle statik bir yapıya sahip olamaz. Zira Wittgenstein, bir dil oyununun ku-

15 Ludwig Wittgenstein, *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler*, Der. Cyril Barrett, Çev. Muhsin Yılmaz, I. Baskı, İstanbul, Sentez Yayıncılık, Ocak 2015s. 75.

16 A.g.e, s. 75.

17 Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, s. 167.

18 Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 39.

rallarının oynanırken konulabileceğini ve hatta yine oynanırken aynı kuralların değiştirilebileceğini ima eder.¹⁹ İşte tam da bu nokta, Wittgenstein'in gündelik olana, pratiğe yönelik ilgisinin temel dinamiğini oluşturur. Her bir dil oyunu bir yaşam biçimini ifade eder. Bu durum, dil oyununun hayatla mukayyet olacağı manasına gelecektir. O zaman her bir dil oyununun hayatın dinamizmine mukabele etmesi gerektiği sonucuna varılabilir. İşte bu dinamizm, yani dil oyununun hayata mukabelesini gerektiren bu oluş, herhangi bir oyunun temellendirilmesine de, nihai bir yorum olarak tayin edilmesine de, kurallarının diğer oyunlara teşmil edilmesine de direnir. Her bir dil oyunu "özgül" bir durumu ifade eder ve bir dil oyununun kuralları meşru olarak belirlenip başka bir dil oyununa dayatıldığında, özgül durum ve dolayısıyla onun hususi şartları hor görülmüş olur.²⁰

Wittgenstein'in notlarındaki birçok örnek, buraya kadar anlatılan genelleme tutkusunun karşısına özetle şu iddiayı çıkaracaktır: Pratik olan bir teori aracılığıyla belirlenebilecek bir yapıda değildir ve tam da bundan dolayı kurallar uygulamayı değil uygulamaların çeşitliliği kuralları belirlemektedir.

III.

Bir dil oyununun nasıl olup da bir arada yaşama kültürü ya da politik olan gibi başlıklar altında tartışılabilmesinin üzerinde durmaya bile gerek yoktur, zira daha önce aktarıldığı gibi, bir dil oyunu daha en başta bir yaşam biçimi olarak kabul edilir. Wittgenstein'in pratiğe yö-

nelik ilgisi, onun nihai bir teori aracılığıyla kurulmasına yönelik itirazı, *Soruşturmalar*'ın örneklerinin hemen hemen tamamının gündelik hayattan seçilmesinin motivasyonu gibi bütün ipuçları takipçilerini düşünürün temel kaygısına götürecektir: Felsefenin hayata katkısı.

Bir yaşama biçimi olarak dil oyununun bir arada yaşama gibi, politik olan gibi tartışmalara katkısı nerelerde tespit edilebilir? Mümkün çok sayıda örnekten birkaçını sıralayabiliriz: Wittgenstein dil oyununun kurallarının oynarken konulabileceğini söyler. Çünkü bizler hayatı önce bir kurallar listesi oluşturup sonra bunları icra edecek bir usulle yaşamayız. Deyim yerindeyse oyun, bir taraftan oynanırken bir taraftan da belirlenmeye devam eder. Hatta yine kurallar oynarken değiştirilebilir de. Çünkü yine hayat, hem yapısı ve hem de doğası gereği, belli durumlara her defasında aynı tepkiyi verebileceğimiz bir doğrusallığı ifade etmez. Her bir dil oyunu (daha önceki basketbol, satranç, tenis vb. örneklerde olduğu gibi) bünyesinde belli başlı hususi kuralları barındırır. Bir dil oyununun şahsi kuralları bir başka dil oyununa dayatılamaz ya da genellenemez. Greisch, bu noktaya yönelik oldukça hoş bir örnek verir: Tıpkı ekolojide biotoptan bahsedildiği gibi, der Greisch, bir dil oyunu için de logotoptan bahsedilebilir. Biotoptun belirli bir hayvan ve bitki topluluğuna yaşama şartları sağlayan biyolojik ortamı ifade ettiğini öğrendiğimizde, benzetme yerine oturmaktadır. Nasıl, bir havyan ya da bitki topluluğunun hayatının devamlılığı belli şartları içeren bir

19 A.g.e., s. 59.

20 Ludwig Wittgenstein, *Mavi Kitap Kahverengi Kitap*, s. 22.

ortamda mümkün olabiliyorsa, bir dil oyunu da anlamlı olabilmek için belli bir tabii ortama, bir logotopa ihtiyaç duyar.²¹ Wittgenstein'in bir durumu pek çok farklı şekilde gerçekleşebileceği ya da tek bir tedavi değil de çok çeşitli tedavi yöntemleri olduğu yönündeki ifadeleri burada tekrar hatırlanmalıdır. Daha açık deyişle, bir balığın biyotopu denizdir. Ve balığın denizdeki bulunuşu bir yaşam biçimidir. Bununla beraber, bir sineğin biyotopu başka gereklilikleri ifade edecektir. Ve, doğal olarak, bu iki yaşam biçiminden herhangi birisinin bir diğerine indirgenmesi (mesela sinekten yüzmesinin beklenmesi) söz konusu olmaz.

Böylelikle, denilebilir ki, Wittgenstein'in geç dönemi ve dolayısıyla dil oyunları anlayışıyla, bir arada yaşama ve politik olana yönelik katkısı, her bir yaşam biçimini belli başlı hususi sınırları ifade eden dinamik yapılar olarak görmesi noktasındadır. Eğer her bir dil oyunu hususi sınırları ifade ediyorsa bu, bütün dil oyunlarının karşılıklı bir ilişki çerçevesinde varolabileceği manasına gelir. Bu manada, bu çalışmanın başlığına yönelik bir cevabı içerecek şekilde söylersek, bir dil oyunu her şeyden önce bir başka dil oyununu varsayar. Herhangi bir dil oyununun hususi kuralları nihai hakikat olarak ilan edilip başkaca dil oyunlarına teşmil edilemez. Bu bir çeşit hakikat iddiasıdır ki, sahiden de Wittgenstein, *Kültür ve Değer*'in girişinde hakikat sorusunu terk ettiğini ve bunun

yerine anlamı sormayı ikame edeceğini beyan eder.²²

Batı metafiziğinin geleneksel hakikat iddiasına ve böylelikle de egemen öznellik kurumuna darbe vuran hamle, bu hamledir. Tek bir yaşam biçiminin ön plana çıkarılması, bir başka yaşam biçiminden daha doğru ya da meşru olması söz konusu değildir. Bu yaşam biçimleri belli başlı yerlerde birbirleriyle kesişebilecekleri gibi, böyle bir kesişmenin söz konusu olmaması da mümkündür. Fakat onlardan birisinin meşru bir yaşam biçimi olarak kabul edilmek için belli başlı yaşam biçimleriyle ortak unsurları barındırması gerekmez.²³ Wittgenstein'in bu geç döneminde problem çıkaran noktada dil oyunlarının gramerlerinin birbirlerine geçirilmesine işaret etmesi bu açıdan manidardır. Yani, tıpkı yukarıdaki tabii yaşam alanları (dil oyunları için logotop) örneklerinde olduğu gibi, bir yaşam biçimi aynı zamanda hususi kuralları ve hususi bir işleyişi ifade eder. Onun bazı özelliklerinden dolayı eksik ya da fazla olmadığı, en az başka dil oyunları kadar meşru olacak bir şekilde “farklı” bir yapıyı ifade ettiği noktası temel vurgusudur Wittgenstein'in.²⁴

Wittgenstein'in oldukça az sayıdaki ahlaki öğüdünden biri, insanın kendisini değil başkalarını düşünmesi gerektiği yönündeki telkini de, yine yaşam biçimlerinin çeşitliliğine yönelik bir vurguyu barındırmaktadır. Bir insan herhangi bir dil oyununa dahil olursa olsun, yaşamını hangi biçimde sürdürürse sürdürsün,

21 Jean Greisch, *Wittgenstein'da Din Felsefesi*, Çev. Doç. Dr. Zeki Özcan, Bursa, Asa Kitabevi, s. 75.

22 Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, s. 120.

23 Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, s. 51.

24 Ludwig Wittgenstein, *Mavi Kitap Kahverengi Kitap*, s. 23.

bir başka dil oyununu, bir başka yaşam biçimini her an hesaba katmalı, hatta belki onu kendi dil oyununa öceleme- lidir. Borges, hiç kimsenin gerçekte kim olduğunu tam olarak bilemeyeceğini ve herkesin her zaman başka birine dönüş- me ihtimalinin olduğunu düşünürmüş.²⁵ Borges gibi düşünürsek, bir arada yaşa- mak durumunda olan insan, bırakın top- lum içinde özel bir dil yaratıp Robinson olmayı, bunu daha kendi tekil benliğinde bile gerçekleştiremez. Zira yaşam biçimi hayatın akışından ve onun paylaşıldığı kişilerden münezzehtir değildir ve dolayı- sıyla da her an yeniden gözden geçirilip tanzim edilmesi gerekebilir.

İşte Wittgenstein'in geç döneminde- ki dil oyunu anlayışı, bu oyunlardan her- hangi birinin bir diğerinden daha üstün ya da meşru olmak için hiçbir ayrıcalığa sahip olmadığı noktasının üzerinde tek- rar tekrar durur. Yaşam biçimi, bir dil oyunu olarak, evet, belki kendi sınırları içinde (ki, bu sınırlar da her an değişime namzettir) hareket edecek ve fakat başka yaşam biçimlerinin yapı ve uygulamala- rını da varsaymak durumunda olacaktır. Bunların her biri hususi ve değişken sınırları ifade ederler. Çünkü dil, bütün insan etkinlikleri ve davranışları içinde örülüyorsa ve böylelikle kendisine ya- şam akışının içinde yer bulabiliyorsa²⁶, bu, onun hiçbir zaman nihai bir formun- dan bahsedilemeyeceği manasına da ge- lir. Nihayet, Wittgenstein'in geç dönem düşüncesi bu yönleriyle bir arada yaşa- ma imkânları tartışması açısından oldu- çu verimli bir kaynak sunmaktadır. Ka- naatimizce de, öyle ya da böyle, hangi dil oyunundan, hangi yaşam biçiminden

bahsedilirse bahsedilsin, bu dil oyunları ya da yaşam biçimlerinden herhangi biri "makbul" olan olarak ilan edilip ken- di dışına teşmil edilemez. Bir dil oyu- nu hiçbir zaman nihai bir formu ifade edemeyecek ve her zaman kendisinden başka türlü bir dil oyununu varsaymak durumunda olacaktır. Dahası, bugünün kendisini hakikat olarak tayin edip kendi dışını gayrimeşru ilan eden zıt kutuplar- dan müteşekkil ortamlarından hareketle düşünüldüğünde, bir yaşam biçiminin yegâne meşruiyet zemini olarak bula- bileceği alan, tam da bu başka yaşam biçimlerine yönelik dikkati ve saygısı olabilir gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Monk, Ray: **Wittgenstein: Dahinin Görevi**, Çev. Berna Kılınçer, Tülin Er, Yay. Haz. Mustafa Küpüşoğlu, Seçkin Erdi, I. Basım, İstanbul, Kabcacı Yayı- nevi, 2005.
- Wittgenstein, Ludwig: **Estetik, Psiko- loji ve Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler**, Der. Cyril Barrett, Çev. Muhsin Yılmaz, I. Baskı, İstanbul, Sentez Yayıncılık, Ocak 2015.
- Wittgenstein, Ludwig: **Felsefi Soruş- turmalar**, Çev. Haluk Barış Can, Yay. Haz. Semih Sökmen, II. Baskı, İstan- bul, Metis Yayınları, Kasım 2010.
- Wittgenstein, Ludwig: **Kesinlik Üs- tüne + Kültür ve Değer**, Çev. Doğan Şahiner, Yay. Haz. Haluk Barış Can, Semih Sökmen, I. Baskı, İstanbul, Me- tis Yayınları, Kasım 2009.

25 Jason Wilson, **Jorge Luis Borges**, I. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Temmuz 2011, s. 9.

26 Ali Utku, **Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe**, II. Baskı, Ankara, Doğubatu Yayın- ları, Mart 2014, s. 250.

- Wittgenstein, Ludwig: **Mavi Kitap Kahverengi Kitap**, Çev. Doğan Şahiner, II. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, Şubat 2011.
- Wittgenstein, Ludwig: **Tractatus Logico-Philosophicus**, Çev. Oruç Aruoba, VI. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, Haziran 2011.
- Burgin, Richard: **Borges'le Söyleşiler**, Çev. Hatice Esra Mescioğlu, I. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2009
- Cioran, E. M.: Burukluk, Çev. Haldun Bayrı, Üçüncü Basım, İstanbul, Metis Yayınları, Ekim 2014.
- Malcolm, Norman: **Ludwig Wittgenstein: A Memoir**, II. Edition, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Greisch, Jean: **Wittgenstein'da Din Felsefesi**, Çev. Doç. Dr. Zeki Özcan, Bursa, Asa Kitabevi.
- Wilson, Jason: **Jorge Luis Borges**, I. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Temmuz 2011.
- Utku, Ali: **Wittgenstein Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe**, II. Baskı, Ankara, Doğubatı Yayınları, Mart 2014.